

VROUWE FORTUNA OF HET FORTUIN.

door P.K.Smiesing

Pijpjes voorzien van de beeltenis van het fortuin moeten, gezien het grote aantal bodemvondsten, razend populair geweest zijn. Blijkbaar werd er door de achttiende eeuwse roker aan de betekenis van dit symbool veel waarde gehecht.

In hun werk " De Uithangteekens " geven de auteurs van Lennep en ter Gouw de volgende aardige beschrijving van dit zinnebeeld: " 't Was overal gewild, in de stad als op 't land, op de hoofdgrachten en in de gangetjes der achterbuurt, en 't komt dus op uithangborden en gevelsteen, overal voor.

't Fortuin wordt afgebeeld als een naakte vrouw, staande op een rad van avontuur, terwijl ze een wimpel boven het hoofd slingert; soms heeft ze vleugeltjes aan de voeten.

Dat het fortuin naakt wordt voorgesteld, bewijst, dat het niet gemakkelijk te vangen is. Wie gekleed is kan men bij de slippers grijpen. Het rad van avontuur duidt de wisselvalligheid van 't Fortuin aan. Op veel afbeeldingen wordt dit rad vervangen door een bol, die op de golven dobbert;.....

Ook de wimpel, die den sluier, waar Fortuna bij de ouden meê vertoond werd, heeft vervangen, schijnt te doelen op de zeevaart, hier, voor de meesten, middelrijk of onmiddellijk, een bron van welvaart".(1)

De bekende " van Dale " weet nog te melden: " Het rad der fortuin of rad van avontuur duidt op de wisselvalligheden van het leven, nu eens vooruit dan weer achteruit".

Het Fortuin als pijpmerk.

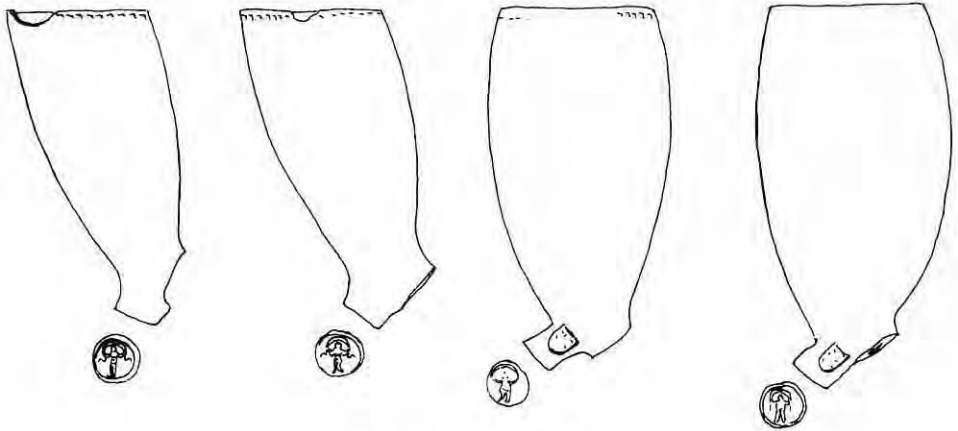
Het fortuin komt als merk voor op de hiel of op de linkerkant van de ketel, net boven de hiel. (afb. 1 en 2) Verder treffen we het fortuin in vele variaties op pijpekoppen aan.

Het merk werd in 1675 in Gouda ingeschreven.(2) In 1734 doet Jan Balbian voor het Goudse pijpmakersgilde zijn proef en verkrijgt het merk.(3)

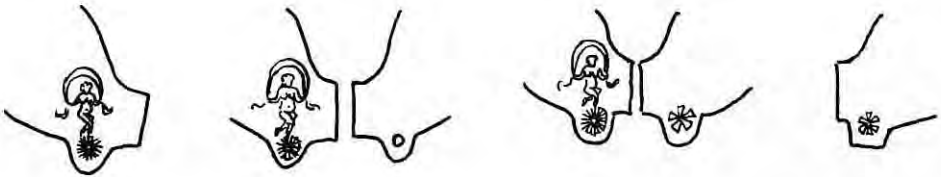
In de lijst van 1730 verschijnt Paschier Fortuyn als nieuwe eigenaar. Ary Fortuijn houdt dit merk tot omstreeks 1759 in de familie.(3) Zij kozen dus het fortuin als symbool voor hun familienaam!

Voor dit soort familienamen hebben de auteurs van Lennep en ter Gouw (1) de volgende verklaring: De familienaam werd vaak ontleend aan de naam van het huis waarin de familie vanouds woonde. Het huis werd weer genoemd naar het uithangbord.

Na het verkrijgen van het merk het fortuin was voor de familie

afbeelding 1

afbeelding 2

Fortuijn de kring weer rond. Een aardig voorbeeld van een symbolische weergave van een naam van een pijpenmaker in het pijpmerk vond ik in het PKN-nummer van december 1979. (4) In de vraagbaak werd een pijpekop afgebeeld met het merk PVP en een waterput. Het merk PVP was van de pijpenmaker Pieter van der Putten uit Gouda.

Na van vele eigenaren gewisseld te hebben gaat het merk 't fortuin naar de laatste eigenaar Jan Prince en Cie. Dit gebeurde in 1893, na ruim twee eeuwen trouwe dienst. (2)

Veel pijpenmakers buiten 'Holland' grepen de populariteit van vrouwe Fortuna aan door haar op hun pijpen af te beelden. Dit was mogelijk, omdat Goudse merken in andere provincies geen bescherming genoten. De algehele bescherming kwam pas in 1791. (5)

Op afbeelding 3 zien we het fortuin als versiering van de hele linkerzijde van de ketel. Op de rechterzijde van de in Utrecht gevonden pijpekop zien we een versiering van een achtbladige roos, waarvan de blaadjes ook weer uit roosjes bestaan. De pijp van afbeelding 4 draagt links het fortuin als merk,

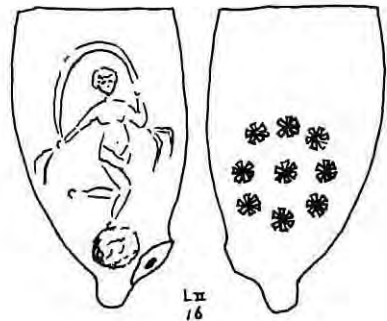
waarbij ze op een bol balanceert, dit in tegenstelling tot de merkjes op afbeelding 2, waar ze het rad van avontuur in beweging brengt. Afbeelding 5 toont een hielloos kopfragment, waar tijdens het tremmen de hiel gewoon afgesneden is. Beide laatst besproken pijpen werden in Utrecht gevonden. Het vrouwefiguurtje wordt wel eens ten onrechte, zie PKN nr. 24 pag. 76 voor een touwspringend meisje aangezien. Deze verwarring ontstaat, doordat de wimpel treffend op een springtouw lijkt.

Tot slot een pijpекop, die ik op een akker in Groenekan vond. Op afbeelding 6 een trechtersvormige kop met aan weerszijden een staande vos met een vogel in de bek. De naden zijn versierd met een dubbele, fijne parelrand. Links zien we het fortuin als merk. Dit pijpje zou door de familie Fortuijn gemaakt kunnen zijn, ware het niet, dat op de rechterzijde de naam VOS voorkomt.

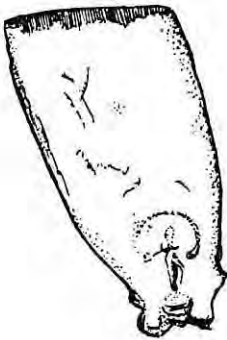
Zouden we in de vos de weergave zien van de vos als merk, dan zou de pijp gemaakt kunnen zijn door de Goudse pijpenmaker Jacob de Vos, die dit pijpmerk vanaf 1729 tot + 1759 in bezit had.

Ongetwijfeld zal menig verzamelaar het aantal voorbeelden met variaties in afbeelding van het fortuin zeker kunnen aanvullen.

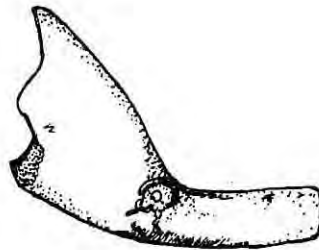
Dit onderstreept nog eens hoe populair dit zinnebeeld was bij de rokers van weleer.

afb. 3

afb. 4

afb. 5

Afbeeldingen 1 t/m 3
van J.P.Brinkerink
4 t/m 6 van P.K.Smiesing

afb.6

Noten:

1. Mr.J.van Lennep en J.ter Gouw . De Uithangteekens,1868.
- 2.G.C.Helbers en D.A.Goedewaagen - Goudsche pijpen,1942.
- 3.S.Laansma - Pijpmakers en pijpmerken 1724 - 1865,1977.
- 4.R.J.de Haan - PKN 2e jaargang nr.7, vraagbaak pag. 3.
- 5.G.A.Brongers - PKN 1e jaargang nr 2, pag.7: Protectionistische maatregelen ten gunste van de Goudse pijpmakers in 1791.

OPROEP AAN DE LEDEN.

- In verband met archivalisch en archeologisch onderzoek naar de Leeuwarder pijpenmakers en hun produkten wil ik iedereen vragen, die kleipijpen bezit uit Leeuwarden of omstreken, contact met mij op te nemen.
Het archiefonderzoek bevindt zich reeds in een vergevorderd stadium en er valt een hoop interessants te vermelden. Het onderzoek van de kleipijpen zelf hangt van een groot deel af van wat er aanwezig is in particuliere collecties.
Graag uw reactie naar: Arnold Carmiggelt, Lichtboei 277, 9732 KE Groningen.
- Gaarne zou ik reacties ontvangen van leden die producten hebben gevonden van Utrechtse pijpmakers op vindplaatsen buiten de stad Utrecht. Zie de merken op de afb. in P.K.N. nr.1 en nr.14.
Wanneer leden niet in het bezit zijn van P.K.N.nr.1 dan bestaat de mogelijkheid een overdruk van dit artikel te ontvangen uit maandblad "Oud Utrecht" door overmaking van f 2,50 op postgiro 1954191 t.n.v. P.K.Smiesing, Montevideodreef 92, 3563 BK Utrecht.